

У США віднайдено перше, петлюрівське, видання твору Івана Огієнка (митрополита Іларіона) «Українська культура», яке вийшло в Києві рівно сто літ тому, але весь наклад якого було знищено за вказівкою червоної Москви.

Сто літ невідомості

Йдеться про факт насправді сенсаційний: авторів цих рядків під час недавнього наукового стажування в США пощастило віднайти єдиний поки що на сьогодні примірник першого видання знакового для історії національного книговидання твору - «Української культури». Щойно, через сто літ після виходу з друкарні Української Центральної Ради!

Вдумаймося, шановний читачу, в сутність несподіваної знахідки: проминуло рівно століття, як ця книжечка була віддрукована. Але досі ніхто ні з дослідників, ні з читачів її не бачив. Немає певності, чи бачив, чи тримав у руках її сам автор. Адже в своїх денниках він лиш занотує раз, ще в Україні, ту мить, коли захоплений його лекцією під час відкриття в Києві нового, українського за сутністю і назвою, університету 5 жовтня 1917 року Симон Петлюра дає вказівку своєму помічникові старшині Чернявському терміново підготувати до друку цей текст і видати... мільйонним накладом - для української молоді в цілому і Української армії зокрема.

Отож, Іван Іванович знав про вказівку «зверху» надрукувати. Але за пережитих фактично на колесах революційних місяців, що судилися на українських теренах, до автора цей примір-

ник, більше всього, міг і не потрапити.

Не дивно, що пізніше Огієнко-Іларіон ніде й ніколи не згадував про це видання як реальне, не робив посилання на нього, не ввів до своїх численних бібліографічних списків, які зазвичай готували до друку в періодичних виданнях соратники-однодумці до чергової ювілейної дати. Окрім цього варіанту рукопису «Української культури» був ще один твір, який автор вважав назавжди втраченим, таким, який вже ніколи не міг побачити світ. Йдеться про його ранній рукопис не менш сенсаційної долі - «Містечко Брусилів та його околиці». Його мені пощастило віднайти в колишніх київських спецфондах. І також - дивний збіг! - рівно через сто літ від часу створення.

Як народжувалася книга незвичної долі

Добре відома українському читачеві більш ніж 300-сторінкова книга Івана Огієнка «Українська культура» має чи не найщасливішу долю з-поміж низки інших його знакових праць. І це хоча б тому, що від першого виходу в світ 1918 року перевидавалася значними накладками шість разів, з них тричі - в Україні і тричі - за кордоном. Однак досі фактично невідомою навіть фахівцям була донині доля її попередниці - 36-сторінкової брошури, одягнутої в блаженку м'яку обкладинку малинового кольору, що спеціально призначалася для вояків Української армії.

Як вона з'явилася й куди поділася?

Нещастям для молодого викладача Київського університету Св. Володимира, куди

він все ж потрапив ще 1916 року після драматичних перипетій вигнання з аспірантури, виявилася його набута від народження удача: не вміти приховувати своє загострене відчуття національної гідності, говорити правду, відстоювати її. За це не раз уже був битим жорстокими реаліями життя.

От і цього разу доцент-початківець кафедри російської словесності не міг збагнути ситуації, в якій перебував колектив цього всуціль зрусифікованого закладу: на руїнах прогнилого царату поступово вимальовуються обриси Української самостійної держави, а цей університет і далі тупо відстоює ідею «верності царю і отечеству». Весь професорсько-викладацький склад поводився так, що ніби в країні нічого не сталося.

Те воістину фарисейське мовчання «наукової і просвітньої еліти нації» доцент Огієнко прорвав у незвичний спосіб: все на початку квітня 1917 року він, замість схоластичного й нецікавого йому лекційного курсу «Історія східнослов'янського наголосу», пропонує своїм студентам першу лекцію... з історії української мови. До того ж, українською мовою.

З формального боку, то справді було порушення статутних вимог університету і нечуванним викликом цілій ученій раді. Адже дозволу на таку лекцію викладач не мав. Але в тій насправді таки форс-мажорній ситуації така «виходка» Огієнка пояснюється давнім і несправедливим ігноруванням владою потреб студентів знати і чути в аудиторіях головного університету краю мову народу, з якого вони походили. Колись таке мало ж настати.

Ініціатива та, яку, до речі з усього університету підтримав лиш один старший колега - професор Шаровольський - дорого обійдеться їм обом. Після терміново скликаного ректором М. Цитовичем - давнім україноненависником і колишнім лютим головним київським цензором - вченої ради проросійськи налаштована більшість ухвалює на тій раді два рішення:

- затверджує і вправляє в Петербург на адресу Тимчасового уряду Керенського документ із промовистою назвою - «Протест Совета университета Св. Владимира против насильственной украинизации Южной России»;

- виключає з університету доцента Огієнка і професора Шаровольського «за самочинний перехід на викладання лекцій з російської мови на українське наріччя».

Всліді тієї драматичної для становлення наукової кар'єри молодого науковця були два:

- рішенням новопосталої весною 1917 року в Києві Центральної Ради в червоному корпусі університету Св. Володимира на перехідний період діяли два університети: російськомовний Володимирів та новий українськомовний, який отримав назву Український народний університет.

- в цьому новому університеті Іван Огієнко стає професором новоутвореної кафедри української мови і водночас секретарем історико-філологічного факультету; і саме йому ректорат доручає оперативно розробити і з жовтня того ж року розпочати читати новий курс «Українська культура».

На п'яте жовтня призначалася початкова урочиста лекція, на якій молодий професор мав озвучити тези нового курсу. Лекція була публічна, тому актовна зала була вщерть заповнена - і студентами та викладачами двох університетів, і небайдужою молоддю «з вулиці». За переказами, бажаючих зібралось кілька тисяч. Прийшов навіть Генеральний секретар військових справ УНР Симон Петлюра. То був золотий час Огієнка, коли на фоні мовби замороженої аудиторії (та своїми виразами облич показувала, що й досі не йме віри почутому) за своїми плечима він відчував, що виростають крила.

Лекція справила на присутніх сильне враження. Вражений був і чи не найповажніший слухач в актовій залі - Симон Петлюра. Він там же приймає рішення видати текст цієї лекції окремою брошурою з метою просвітницької роботи серед вояків Української армії.

Розголос від нашумілої лекції в червоному університеті пішов і в Києві. Відомий та той час видавець Є. Череповський пропонує автору оперативно підготувати рукопис до друку окремим виданням, ще й обіцяє гонорар. Заскочений зненацька привабливою пропозицією, автор обіцяє рукопис за кілька місяців, адже він лиш розпочав готувати цей новий для нього курс.

Ось так, фактично з-під коліс, з університетських лекцій, підготовлених у стислі терміни, але на совість, народилася книга, рівних якій, без перебільшення, на ту пору в Україні не було.

Примірник із скрині старої еміграції

Упродовж більш ніж двох десятиліть, відколи поступово стали розкриватися архівні спецфонди (туди, здавалось б, навічно були запроторені рукописні й віддруковані твори найбільш небезпечних для ідеологів комуно-більшовицької системи авторів із тавром «буржуазних націоналістів»), я довго й

настирливо шукав усе, що пов'язане із спалюваним і обреханим за вказівкою офіційної Москви Іваном Огієнком. І не тільки тому, що наукова, журналістська і видавнича діяльність цієї особистості стала свого часу предметом моєї докторської дисертації. Весь час, уже після захисту докторської й написання першої книжки, переслідувало сильне бажання докопатися до відповідей на два запитання:

1. За що прізвище цього талановитого українця увійшло до першого десятка зловісного списку радянського Головліту, точнішими словами - цензурного радянського управління, за яким усіх перелічених там заборонялося згадувати в будь-якому контексті?

2. Чому на видані в Україні після жовтневого перевороту дві дослідницькі праці Огієнка - «Українська культура» та «Історія українського друкарства» було видано особливе заборонницьке табу?

Таким чином, незважаючи на активні пошуки, ніде в колишніх українських архівних чи бібліотечних спецфондах жодного примірника першовидання «Української культури» не було виявлено.

Жевріла ще одна надія: якщо таке видання таки побачило світ у буремному 1917-му (інша справа, що про фактичний наклад із запланованого Петлюрою мільйона примірників нині довідатися неможливо), то щось, може, рано чи пізно, «виплисти» із домашніх схованок непоодиноких українських патріотів «старої гвардії». Адже книголюби і книгомани, які ще не перевелися в сучасній Україні, час від часу віднаходять давно пошукуване у рідкісних нині букіністичних відділах книгарень чи на зібраннях колекціонерів.

Однак, як пояснив мені один постійний продавець давніх українських книг на знаменитому книжковому базарі біля пам'ятника Івану Федоровичу у Львові, із плином часу такі з'являються усе рідшими. У період сталінських репресій в Центральній і Східній Україні в тюрми засилали

